

РЕЦЕНЗІЯ

доктора педагогічних наук, професора Андрощук Ірини Василівни
на дисертаційне дослідження Ратушняк Наталії Михайлівни
на тему «Підготовка вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до
розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти»,
подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки,
галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

Актуальність теми дослідження та її зв'язок з науково-дослідними темами. Проблема підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти є вкрай актуальною в сучасних умовах освітніх реформ та соціальних трансформацій. Це зумовлено низкою нормативно-правових вимог, що визначають систему освіти України та результати навчання на основі компетентнісного підходу.

По-перше, Державний стандарт базової середньої освіти чітко визначає громадянські та соціальні компетентності як одну з ключових категорій освітніх результатів, які учні мають опанувати на завершальному етапі базової освіти. Формування цих компетентностей передбачено змістом суспільно-гуманітарних освітніх галузей та навчальних програм, що реалізуються в 5–9 класах ЗЗСО. Це актуалізує потребу в педагогах, здатних ефективно реалізовувати відповідний освітній зміст з урахуванням нормативних вимог і цінностей демократичного суспільства .

По-друге, Закон України «Про освіту» гарантує кожному здобувачу освіти право на якісну середню освіту, що включає не лише академічні знання, а й формування ключових компетентностей, серед яких – громадянська та соціальна компетентність як частина цілісної системи освітніх результатів. Забезпечення реалізації цих цілей потребує адекватної підготовки педагогів у всіх ланках системи освіти, включно з післядипломною педагогічною освітою .

По-третє, сучасна педагогічна наука та практика підкреслюють, що компетентнісний підхід органічно пов'язаний з професійною готовністю вчителя до виховної діяльності, зокрема до розвитку громадянських цінностей і соціальної активності учнів. Ця готовність формується не лише у базовій педагогічній підготовці, а й у системі післядипломної педагогічної освіти шляхом підвищення кваліфікації, перепідготовки та стажування з відповідними професійними модулями .

Таким чином, узгодження змісту післядипломної підготовки вчителів із потребами формування громадянської компетентності учнів є не лише логічним продовженням освітніх реформ, але й нормативно обумовленою необхідністю для

реалізації й підтримки державної політики в освіті, спрямованої на формування відповідального та компетентного громадянина. Це визначає високий ступінь практичної і наукової значущості обраної теми дослідження.

Дисертацію підготовлено відповідно до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Хмельницького національного університету в межах науково-дослідницької роботи «Формування особистості як суб'єкта самотворення» (державний реєстраційний номер 0119U103663). Тема роботи затверджена вченою радою Хмельницького національного університету (протокол № 3 від 27.10.2022 р).

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечується логікою подання поняттєвого апарату дослідження: об'єкта, предмета, мети дослідження, послідовним розв'язанням поставлених завдань, репрезентативністю джерельної бази, широкою апробацією дослідження: наукові положення, результати дослідження апробовані науково-практичних конференціях різного рівня.

Значення для науки і практики отриманих результатів. Дисертаційна робота містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальну наукову проблему.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що: *вперше* виокремлено й обґрунтовано педагогічні умови підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти (підвищення мотиваційно-ціннісної орієнтації вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів; оновлення змісту модулів підвищення кваліфікації вчителів з розвитку громадянської компетентності учнів; використання цифрових технологій і ШІ (ChatGPT) у підготовці вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів); розроблено модель підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти; *конкретизовано* компоненти (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, рефлексивний) та критерії (когнітивно-змістовий, мотиваційно-ціннісний, операційно-практичний, комунікативно-рефлексивний) та показники готовності вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти; *уточнено* сутність ключових понять дослідження (громадянської компетентності учнів / вчителів, підготовка / готовність вчителя громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти, громадянська освіта, ідентичність); *удосконалено* змістове наповнення підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти;

подальшого розвитку набули теоретико-методичні й технологічні аспекти підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів на засадах компетентнісного підходу та цифровізації освіти; підходи щодо розвитку громадянської компетентності вчителя у контексті національного та європейського освітнього законодавства.

Практичне значення результатів дослідження аргументоване розробленням навчально-методичного забезпечення для підготовки вчителів ПОГ у системі післядипломної педагогічної освіти щодо розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти. Зокрема, оновлено зміст освітніх програм для вчителів інтегрованих курсів 5-6 класів «Історія та громадянська освіта» темами: «Розвиток громадянських та соціальних компетентностей учасників освітнього процесу» (у межах Програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа»), «Інтегроване навчання: тематичний і діяльнісний підходи», «Перехід з початкової школи до базової: проблеми наступності», «Розвиток громадянських компетентностей педагогів в умовах реалізації концепції НУШ», «Цифрові інструменти гейміфікації з предметів та інтегрованих курсів для реалізації мети Державного стандарту базової середньої освіти», «Особливості оцінювання навчальних досягнень учнів у НУШ: формувальне оцінювання», «Міжпредметність в інтегрованих курсах 5-6 класів НУШ для формування цілісної картини світу» та «Кейс-уроки як ефективний інструмент історії та громадянської освіти в освітньому просторі НУШ». Для вчителів громадянської освіти зміст програми доповнено темами: «Школа – простір демократії. Принципи демократичної школи; демократичне громадянське виховання: загальношкільний підхід; напрями демократичного розвитку школи (партнерство та взаємодія між шкільною адміністрацією, учнями, вчителями, батьками та місцевою громадою), «Сучасні тенденції застосування цифрових технологій в громадянській та історичній освітній галузі: тренди XXI століття (з використанням сервісів Quiziz, Quizlet, Classtime, Coggle.it, Mentimeter, Jigsawplanet, Wordwall, Storyjumper, Edpuzzle, Toonytool, GamiLab, ChatGPT, Nearpod та ресурсу citizen.in.ua (Всеукраїнська Асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба»), «Маніпулятивний вплив медіа: критичне сприйняття та протидія. ПІСО та його вплив на підсвідомість громадян. Безпека у віртуальному світі», «Особливості оцінювання навчальних досягнень учнів при викладанні курсу «Громадянська освіта», «Демократичні цінності як складова громадянських та соціальних компетентностей учасників освітнього процесу в контексті Програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа». Розроблені програми містять семінари, систему практичних занять, завдання для навчального проектування до вищезазначених тем (зокрема, вправи «Шкільна громада», «Сучасна школа очима

Я. Корчака», «Практика оцінювання»; дидактичні ігри «Моя громада», «Колобок у джінсі», онлайн-гра «Правда чи фейк»), а також комплекти засобів для педагогічної практики та модульного контролю. Розроблено методичні вказівки до проведення практичних занять з дисципліни «Історія України» для студентів освітньо-професійного ступеня «фаховий молодший бакалавр», а також авторську вправу «Для чого права мені як дитині...» (сертифікат про публікацію авторської методичної розробки № ДШ-[2023]-[00800]). Результати дослідження можуть бути використані в освітньому процесі педагогічних ЗВО для оновлення змісту професійно орієнтованих дисциплін, створення нових методик викладання, а також у системі підвищення кваліфікації вчителів у ЗППО.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Анатолія Назаренка (довідка №535/1 від 15.10.2025 р.), Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка №663/02-13 від 03.12.2025 р.), Луганського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка №01-14/343 від 24.10.2025 р.), Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (№01-08/393 від 08.12.2025 р.) та Хмельницького національного університету ((довідка № 141/172 від 30.12.2025 р.).

Робота містить анотації українською та англійською мовами, вступ, три розділи, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел (288 найменувань, із них 54 – англійською мовою), 23 додатки. Загальний обсяг роботи становить 290 сторінок, із них основного тексту – 184 сторінки. Дисертація ілюстрована 22 таблицями, 8 рисунками (схеми, діаграми).

Оцінка змісту та завершеності дисертації. У вступі правильно, чітко й конкретно виписано методологічний апарат дослідження, при цьому мета й завдання погоджені зі структурою та висновками роботи, а здійснений огляд проблеми дозволив представити здобуті результати.

У першому розділі «Підготовка вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів як педагогічна проблема» висвітлено й узагальнено наукові підходи, що склалися в українській і зарубіжній педагогічній думці щодо розвитку громадянської компетентності, а також здійснено всебічний теоретичний аналіз стану досліджуваної проблеми.

Наукову цінність становлять результати аналізу теоретико-методологічних засад та генези поняття «громадянська компетентність» у вітчизняному й зарубіжному науковому дискурсі, що дало змогу встановити, що сучасна інтерпретація громадянської компетентності еволюціонувала від суто знаннєвого підходу до ціннісно орієнтованої парадигми, яка інтегрує політико-правову обізнаність, критичне мислення та досвід демократичної участі. Ратушняк Н.М.

уточнено поняття «громадянська компетентність вчителя» та «громадянська компетентність учнів базової середньої школи», що дало змогу чітко визначити авторське розуміння поняття «готовність учителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти», яке потрактовано як інтегративну особистісно-професійну характеристику, що відображає рівень педагогічної майстерності та професійної обізнаності вчителя, його здатності цілеспрямовано й ефективно застосовувати різноманітні форми, методи й освітні технології у професійній діяльності з метою розвитку ГК здобувачів освіти, а також усвідомлену потребу в ініціативності та креативному мисленні під час розв'язання відповідних педагогічних завдань.

Науково обґрунтовано структуру готовності вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти в системі післядипломної педагогічної освіти. Зазначене утворення представлено як цілісну динамічну систему, що охоплює взаємопов'язані компоненти: мотиваційний (система ціннісних орієнтацій, громадянська позиція, стійка мотивація до професійного самовдосконалення); когнітивний (ґрунтовні знання про демократичні процеси, правові засади та інноваційні методики громадянської освіти); діяльнісний (володіння технологіями конструктивної взаємодії, навички медіації та здатність до реалізації соціальних проєктів); рефлексивний (здатність до об'єктивного самоаналізу та корекції професійної поведінки в умовах мінливого освітнього середовища). З урахуванням структури готовності вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти визначено мотиваційно-ціннісний, когнітивно-змістовний, операційно-практичний та комунікативно-рефлексивний критерії. Встановлено, що готовність учителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової школи може бути сформована на трьох рівнях: низькому, середньому та високому.

У другому розділі «Дидактичні засади підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти» виокремлено й схарактеризовано сукупність педагогічних умов, що є детермінантами успішного фахового вдосконалення вчителів, розроблено модель підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти.

Обґрунтовано й схарактеризовано педагогічні умови: підвищення мотиваційно-ціннісної орієнтації вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти; оновлення змісту модулів підвищення кваліфікації вчителів з розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти; використання цифрових технологій і штучного інтелекту

(ChatGPT) у підготовці вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти.

Розроблено модель підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти. Модель охоплює такі функціональні блоки: цільовий (визначення мети та завдань); методологічний (принципи й наукові підходи); змістово-організаційний (педагогічні умови, форми, методи, засоби та технології навчання, зміст, етапи підготовки); результативний (компоненти, критерії та рівні готовності).

Заслуговує схвалення запропонована етапність реалізації моделі через послідовну підготовку вчителів в системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку ГК учнів через мотиваційно-ціннісний, когнітивно-змістовий, операційно-практичний та комунікативно-рефлексивний етапи. Кожний етап включає виконання практичних завдань, роботу з кейсами громадянської тематики, рефлексивні сесії, застосування цифрових ресурсів та розвиток особистої громадянської позиції, що закріплює педагогічну чутливість до демократичних цінностей, прав людини та принципів толерантності. Доведено, що синергія запропонованих педагогічних умов у межах розробленої моделі забезпечує якісну трансформацію професійного досвіду вчителя, підвищуючи його здатність до ефективного формування громадянських цінностей у здобувачів базової середньої освіти.

У третьому розділі «Експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти» висвітлено хід та результати дослідно-експериментальної роботи, сформовано репрезентативну вибірку учасників, визначено інструментарій статистичної обробки даних та забезпечено валідність процедури вимірювання.

Встановлено, що переважаючим на констатувальному етапі є низький (52,84% та 53,33%) рівень готовності вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти, а високий рівень – тільки у 11,36% та 12,78% вчителів. Кількісний та якісний аналіз отриманих діагностичних даних дозволив зробити висновок про доцільність впровадження педагогічних умов підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти. На формуальному етапі експерименту експериментально перевірено педагогічні умови підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти.

Результати дослідницько-експериментальної роботи засвідчили, що згідно з встановленими рівнями кількість вчителів ЕГ, які досягли високого рівня, збільшилася на 22,22% (від 12,78% до 35,00%), а в КГ збільшилася на 2,84% (від

11,36% до 14,20%). Кількість вчителів, які досягли середнього рівня готовності в ЕГ збільшилася на 8,33% (від 33,89% до 42,22%), в КГ – збільшилася на 6,25% (від 35,80% до 42,05%). Найбільш суттєво змінилися показники низького рівня: в ЕГ кількість вчителів з таким рівнем готовності зменшилася на 30,55% (від 53,33% до 22,78%), в КГ – лише на 9,09% (від 52,84% до 43,75%). Математично підтверджено вірогідність здобутих даних за допомогою методів математичної статистики (критерію Пірсона χ^2). Результати формувального етапу експерименту підтвердили правомірність й ефективність запропонованих педагогічних умов підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти, послугувавши підставою для висновку, що мети дослідження досягнуто, сформульовані завдання виконано, гіпотезу підтверджено.

Повнота викладу матеріалу дисертації у наукових публікаціях. Основні результати за темою дисертації опубліковано у 29 наукових-методичних працях, із них 6 наукових статей (3 у співавторстві) у фахових виданнях України (усі видання входять до міжнародних наукометричних баз даних), 21 публікація – у збірниках матеріалів наукових конференцій, 1 методичні вказівки, 1 вправа.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Високо оцінюючи рецензовану дисертацію привертаємо увагу до окремих аспектів, що потребують уточнення, пояснення, корекції, а саме:

1. У тексті роботи автор використовує поняття «базова середня школа» (с. 108, 160). Вважаємо, що доцільно послуговуватися поняттям «базова середня освіта» відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. №898.

2. На рис. 2.2.1 «Модель підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти» в результативному блоці, на нашу думку, коректніше результат подати в такій редакції «позитивна динаміка рівнів готовності вчителів громадянської та історичної освітньої галузі до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти», а не компонентів.

3. Характеризуючи реалізацію другої педагогічної умови «оновлення змісту модулів підвищення кваліфікації вчителів з розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти» дослідниця висвітлює використання технологій деліберації та фасилітації діалогу (с.130). Доцільно ці технології також зазначити в змістово-організаційному блоці на рис. 2.2.1 «Модель підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти».

4. У дисертаційному дослідженні, сучасний орієнтир державної політики щодо розбудови інформаційного суспільства автор характеризує на основі

документа «Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», який затверджений 2007 року. Вважаємо, що доцільно було також проаналізувати «Стратегію цифрового розвитку інноваційної діяльності України (WINWIN) до 2030 року».

Утім, висловлені зауваження мають дискусійний характер і не знижують науково-теоретичну і практичну цінність дисертаційної роботи.

Загальний висновок. Рецензована робота є завершеною, самостійною науковою працею, що містить наукові результати, яким властива наукова новизна, теоретичне і практичне значення, що свідчить про оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності та особистий внесок здобувача у вирішення проблеми підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти.

Дисертаційне дослідження Ратушняк Наталії Михайлівни на тему «Підготовка вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти», подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта/Педагогіка повністю відповідає вимогам пп.6, 7, 8, 9 «Порядку присудження доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12.01.2022 р. № 44 та «Вимогам до оформлення дисертації», затвердженими наказом МОН України від 12.01.2017 р. № 40 та рекомендується до подання для розгляду та захисту у разовій спеціалізованій вченій раді й присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта/Педагогіка.

Рецензент:

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри технологічної та
професійної освіти і декоративного мистецтва
Хмельницького національного університету

Ірина АНДРОЩУК

Підпис Ірини Андрощук засвідчую

Проректор з наукової роботи

Олег СИНЮК